

УДК 347.624.1

ВЧИНКИ ЯК ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩІ ОБСТАВИНИ В СІМЕЙНО-ПРАВОВІЙ СФЕРІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Явор О.А., к. ю. н.,
доцент кафедри цивільного права № 2
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглянуто правомірні й неправомірні вчинки в сімейному праві. Особу увагу приділено характеристиці неправомірних вчинків батьків щодо дітей.

Ключові слова: юридичний факт, види юридичних фактів, правомірний вчинок, неправомірний вчинок.

В статье рассмотрены правомерные и неправомерные поступки в семейном праве. Особое внимание уделено характеристике неправомерных поступков родителей в отношении детей.

Ключевые слова: юридический факт, виды юридических фактов, правомерный поступок, неправомерный поступок.

Yavor O.A. ACTIONS AS LEGALLY SIGNIFICANT CIRCUMSTANCES IN THE FAMILY LAW

The article deals with lawful and unlawful actions in family law. Particular attention is paid to the characteristics of unlawful actions of parents against children.

Key words: legal fact, types of legal facts, lawful act, unlawful act.

Постановка проблеми. Юридичні вчинки – це дії, які породжують юридичні наслідки незалежно від спрямованості волі на їх настання. Суб'єкт вчинення може навіть не знати про можливі юридичні наслідки або оцінювати їх неправильно. Так, наприклад, аморальна поведінка нареченої / нареченого, приховання нею / ним обставин, що мають істотне значення (тяжка хвороба, наявність дитини, судимість тощо), можуть стати підставою для відмови від укладення шлюбу. Таким чином, вчинок, який не було спрямовано на настання юридичних наслідків, може їх спричинити, але лише за умови, що інший учасник відносин вчинить відповідний юридичний акт. В іншому разі усі вказані обставини – аморальна поведінка, приховання обставин, що мають істотне значення, тощо – так і не набудуть статусу юридично значущих.

Аналогічний статус, наприклад, має відмова дружини від народження дитини (може стати підставою для розірвання шлюбу¹), фактичне припинення шлюбних відносин (тягне за собою особливий порядок вирішення спорів між подружжям), одержання нагород під час шлюбу (є підставою для їх визнання особою власністю того із подружжя, ким їх отримано), негідне поведіння одного із подружжя у шлюбних відносинах (може бути підставою, якщо інший з подружжя про це заявить, для втрати права на утримання). Це дії, які можуть породжувати юридичні наслідки, але при цьому саме їх вчинення не продиктоване бажанням настання таких наслідків.

Метою статті є надання загальної характеристики правомірним і неправомірним вчинкам у сімейному праві в контексті теорії юридичних фактів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз західної літератури, присвяченої проблемам сімейного права, свідчить про те, що основна увага, коли йдеться про юридичні вчинки в сімейно-правовій сфері відносин, приділяється неправомірним юридичним вчинкам, що мають особливий характер саме через вчинення їх у цій сфері відносин, неправомірним юридичним вчинкам, що тягнуть за собою особливі юридичні наслідки й мають специфіку у своєму встановленні й своїй фіксації. Саме тому видається доцільним зупинитися саме на цій категорії юридичних вчинків у сфері сімейного права.

Звернімося до проявів домашнього насильства як до юридичного факту у сімейному праві. Законодавство України у сфері протидії насильства в сім'ї містить юридичні дефініції (визначення) насильства в сім'ї та його форм.

Одне з перших завдань суду, як свідчить аналіз судової практики, у справах про «домашнє насильство» – встановити юридичний факт сімейних відносин між тим, хто вчиняв дії, що можуть бути кваліфіковані як насильство, й жертвою такого насильства. Так, зокрема, суди припускаються помилки, коли, наприклад, посилаючись на ст. 3 Сімейного кодексу України, відповідно до якої сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають спільні права та обов'язки, визнають відсутність сімейних відносин між братом і сестрою, які хоча й проживають разом в одній квартирі, спільним побутом не пов'язані й не мають спільних прав і обов'язків. Такі висновки суду призводять до того, що використання нецензурної лайки до своєї сестри й погрози фізичною розправою на її адресу судом не визнаються насильством у сім'ї (див. постанову Хмельницького міськрайонного суду від 18 вересня 2014 р. у справі № 686/19201/14-п [3], постанову Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу від 28 квітня 2015 р. у справі № 212/2004/15-п [4]) або, наприклад, нецензурна лайка на адресу колишньої дружини також не визнається підставою для застосування заходів щодо протидії насильству в сім'ї (див. постанову Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 6 березня 2012 р. у справі № 440/781/12 [5], постанову Вишницького ра-

¹ Так, в одній зі справ посилання позивача на те, що за тринадцять років подружнього життя дружина так і не погодилась на народження дитини, були прийняті судом до уваги при задоволенні його вимоги про розірвання шлюбу (див. рішення Апеляційного суду Київської області від 3 листопада 2014 р. у справі № 367/4020/14-ц [1]). В іншій справі підставою для задоволення позову про розірвання шлюбу став той факт, що дружина при укладенні шлюбу приховала той факт, що за станом здоров'я не може народити дитину, але провину з цього приводу перекладала на позивача і цим його шантажувала (рішення Димитровського міського суду Донецької області від 18 жовтня 2012 р. у справі № 2/0513/718/2012 [2]).

йонного суду Чернівецької області від 5 травня 2015 р. у справі № 713/730/15-п [6].

Законодавство України у сфері протидії насильству в сім'ї закріплює чотири форми такого насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне. Такий перелік форм насильства в сім'ї відповідає положенням Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством.

Відповідно до ст. 1 Закону фізичне насильство в сім'ї – це умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

Законодавство України у сфері запобігання насильству в сім'ї застосовується до всіх осіб, які постраждали від такого насильства на території України, незалежно від громадянства України чи його відсутності, що відповідає міжнародним стандартам у сфері протидії домашньому насильству.

У зв'язку із закріпленою на законодавчому рівні дефініцією «члени сім'ї» виникає низка проблем, пов'язаних з вимогами щодо спільного проживання жертв насильства в сім'ї та кривдників, фактом наявності зареєстрованих або фактичних шлюбних відносин між жінкою та чоловіком, які вчинюють сімейне насильство, поширенням законодавства про насильство в сім'ї на одностатеві пари тощо.

Члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, за умови відсутності в його діях ознак злочину вноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, про що йому повідомляється під розписку. Таке попередження може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї вноситься працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї. Тих членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції чи кримінальна міліція у справах дітей бере на профілактичний облік. Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали особу на такий облік, якщо протягом року після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу не вчинила насильства в сім'ї.

У разі вчинення особою насильства в сім'ї після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція у справах дітей видає цій особі під розписку направлення на проходження корекційної програми та в триденний строк надсилає до відповідного кризового центру повідомлення про направлення особи на проходження корекційної програми. Проходження корекційної програми для такої особи є обов'язковим.

Нарешті, до спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї належить захисний припис – спеціальна форма реагування служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей щодо захисту жертви насильства в сім'ї, якою особою, яка вчинила на-

сильство в сім'ї, забороняється вчиняти певні дії стосовно жертви насильства в сім'ї (ст. 1 Закону). Захисний припис може бути винесений осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

Захисний припис вноситься особі, яка вчинила насильство в сім'ї, після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної міліції у справах дітей за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором. Захисний припис не підлягає погодженню у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину.

Як зазначено у ст. 15 Закону, до осіб, які вчинили насильство в сім'ї, застосовуються заходи юридичної відповідальності, передбачені кримінальним, адміністративним або цивільним законодавством України.

Адміністративне законодавство України містить спеціальну норму, що закріплює адміністративну відповідальність за вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми. Зазначені дії кваліфікуються за ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [7, с. 165].

Слід наголосити на тому, що поняття насильства в сім'ї, представлене в ст. 173-2 КУпАП, не відповідає за обсягом поняттю насильства в сім'ї, викладеному в ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», та є значно вужчим за нього.

Про притягнення до адміністративної відповідальності за дії, що є проявом насильства в сім'ї, можна говорити у випадках вчинення таких адміністративних правопорушень:

- ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей, яке тягне адміністративну відповідальність за ст. 184 КУпАП;
- доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами, що охоплюється ст. 180 КУпАП;
- нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян, утворюють дрібне хуліганство і тягнуть за собою адміністративну відповідальність за ст. 173 КУпАП;
- якщо під час насильства в сім'ї було допущено порушення тиші на вулицях, площах, у парках, гуртожитках, житлових будинках та інших громадських місцях у заборонений рішеннями сільських, селищних, міських рад час, то особа притягується до відповідальності за ст. 182 КУпАП;
- дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати тягне адміністративну відповідальність за ст. 51 КУпАП.

Кримінальне законодавство України, на відміну від адміністративного, не містить складу окремого злочину «насильство в сім'ї», проте чимало статей Кримінального кодексу України передбачають відповідальність за злочини, що часто вчиняються стосовно членів сім'ї та є проявом різних видів сімейного насильства. У Кримінальному кодексі України можна виділити

дві групи злочинів, що можуть бути вчинені в результаті насильницьких дій у сім'ї:

1) злочини, які можуть бути вчинені внаслідок сімейного насильства, але не враховують в основних чи кваліфікованих складах фактор насильства в сім'ї (ст. ст. 115–116, 119–123, 125–127, 129, 133, 135, 136, 143, 146, 149, 152, 153, 194, 195, 303 Кримінального кодексу України);

2) злочини, які цілеспрямовано передбачають кримінальну відповідальність за умисні насильницькі дії з боку членів сім'ї (ст. 117, ч. 2 ст. 135, 150-1, ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, 164–167, ч. 2 ст. 304, ч. 2 ст. 323 Кримінального кодексу України).

Крім кримінальної, адміністративної та цивільно-правової відповідальності, вчинення насильства в сім'ї стосовно дитини тягне за собою негативні наслідки, передбачені сімейним законодавством України.

Жорстоке поводження з дитиною, а також вдавання до будь-яких видів експлуатації дитини, примушення її до жебракування та бродяжництва визнаються Сімейним кодексом України як підстави для позбавлення батьківських прав (відповідно, п. 3, п. 5 ст. 164 Сімейного кодексу України) або відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав (ч. 1 ст. 170 Сімейного кодексу України).

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30 березня 2007 р. № 3 уточнює поняття жорстокого поводження та експлуатації дитини як підстави для позбавлення батьківських прав. Відповідно до п. 16 Постанови жорстоке поводження полягає у фізичному або психічному насильстві, застосуванні недопустимих методів виховання, приниженні людської гідності дитини тощо.

Як експлуатацію дитини слід розглядати залучення її до непосильної праці, до заняття проституцією, злочинною діяльністю або примус до жебракування.

Інші неправомірні вчинки батьків щодо дітей. Як свідчить викладений вище матеріал, особливістю норм сімейного права є те, що в них, як ні в яких інших правових нормах, простежується тісний взаємозв'язок прав і обов'язків громадян, дія конституційного принципу «здійснення прав і свобод невіддільно від виконання громадянами своїх обов'язків». Це положення виявляється, зокрема, в тому, що норми сімейного права передбачають застосування санкцій не тільки за нездійснення суб'єктивних прав, але в значній кількості випадків і за неналежне виконання обов'язків. У зв'язку з цим беззаперечним є висновок про те, що порушення учасниками сімейних правовідносин приписів чинного законодавства тягне за собою застосування санкцій у межах притягнення до сімейної відповідальності.

Відмінність таких санкцій від цивільно-правових полягає, зокрема, в тому, що вони є імперативними, тобто згодою сторін не можуть бути змінені існуючі і встановлені нові, не передбачені законом санкції.

Санкції в сімейному праві, як правило, розрізняються залежно від вчиненого неправомірного діяння. Універсальних санкцій, які можна було б застосовувати до всіх випадків протиправної поведінки, сімейне законодавство не знає. Більшість санкцій у сімейному праві є абсолютно визначеним – в них точно вказується вид і міра державного примусу, завдяки чому їх обсяг не може бути ані зменшений, ані збільшений судом. Тому в суду, що розглядає сімейний спір, у таких випадках немає можливості вибору. Однак покладення на особу заходів державного примусу обумовлюється не тільки наявністю необхідних для цього підстав, але й доцільністю, яка встановлюється судом із врахуванням інтересів неповнолітніх дітей та інших членів сім'ї.

Позбавлення батьківських прав є крайньою мірою, яка застосовується лише у випадках, коли інші заходи впливу не змінили ставлення батьків до виховання дітей.

Щоб не позбавляти дитини сім'ї і в той самий час забезпечити її право на належне сімейне виховання, законодавством встановлена спеціальна норма – відібрання дитини без позбавлення батьків батьківських прав. Відібрання дітей по суті є превентивною мірою відносно батьків, оскільки надає їм можливість змінити своє ставлення до виховання дитини. Іншими словами, виконуючи профілактичну роль, така сімейно-правова санкція, як відібрання дитини у батьків, передує іншій санкції – позбавлення батьківських прав.

Відібрання дитини у батьків без позбавлення батьківських прав² з точки зору захисту прав та інтересів дитини може бути і заходом захисту прав батьків, якщо вони у зв'язку з хворобою не можуть здійснювати функції щодо виховання дітей. Це знову доводить, що про відібрання дітей без позбавлення батьківських прав мова може йти лише при відсутності вини батьків, у той час як позбавлення батьківських прав завжди є наслідком їхньої винної протиправної поведінки [8, с. 10].

Водночас ми не погоджуємося з тими дослідниками, які стверджують, що підставою для притягнення батьків до цивільної відповідальності за правопорушення, вчинені неповнолітніми дітьми, виступає їх власне правопорушення, під яким слід розуміти винне, протиправне невиконання або неналежне виконання покладених на них законом обов'язків щодо виховання дітей та нагляду за ними [9, с. 16].

Висновки. Насильство щодо дитини з боку її батьків (або одного з них), вчинене у згаданих формах, є підставою для позбавлення особи, що вчинила насильство в сім'ї, батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. Особи, позбавлені батьківських прав, звільняються від обов'язків щодо виховання дитини, проте згідно з ч. 2 ст. 166 Сімейного кодексу України не звільняються від обов'язку щодо утримання дитини, який може виконуватися через аліментні платежі або в інших, передбачених законом формах.

Суди розглядають такі категорії справ, пов'язаних із насильством у сім'ї:

– справи про притягнення осіб до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї;

– кримінальні справи, пов'язані з вчиненням насильства в сім'ї;

² Проте справи щодо позбавлення батьківських прав становлять доволі велику категорію, що налічує більше ніж 180 тис. судових актів в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

– цивільні справи, пов'язані з вчиненням насильства в сім'ї, в тому числі ті, що виникають із сімейних правовідносин.

Позбавлення батьківських прав є крайньою мірою, яка застосовується лише у тих випадках, коли інші заходи впливу не змінили ставлення батьків до виховання дітей.

Щоб не позбавляти дитини сім'ї і в той самий час забезпечити її право на належне сімейне виховання, законодавством встановлена спеціальна норма – відібрання дитини без позбавлення батьків батьківських прав. Відібрання дітей по суті є превентивною мірою відносно батьків, оскільки надає їм можливість змінити своє ставлення до виховання дитини. Іншими словами, виконуючи профілактичну роль, така сімейно-правова санкція, як відібрання дитини у батьків, передує іншій санкції – позбавлення батьківських прав.

Відібрання дитини у батьків без позбавлення батьківських прав з точки зору захисту прав та інтересів дитини може бути і заходом захисту прав батьків, якщо вони у зв'язку з хворобою не можуть здійснювати функції щодо виховання дітей. Це знову доводить, що про відібрання дітей без позбавлення батьківських прав мова може йти лише при відсутності вини батьків, у той час як позбавлення батьківських прав завжди є наслідком їхньої винної проти-правної поведінки [8, с. 10].

Водночас ми не погоджуємося з тими дослідниками, які стверджують, що підставою притягнення батьків до цивільної відповідальності за правопорушення, вчинені неповнолітніми дітьми, виступає їх власне правопорушення, під яким слід розуміти винне, протиправне невиконання або неналежне виконання покладених на них законом обов'язків щодо виховання дітей та нагляду за ними [9, с. 16].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рішення Апеляційного суду Київської області від 3 листопада 2014 р. у справі № 367/4020/14-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41289390>.
2. Рішення Дмитровського міського суду Донецької області від 18 жовтня 2012 р. у справі № 2/0513/718/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26995560>.
3. Постанова Хмельницького міськрайонного суду від 18 вересня 2014 р. у справі № 686/19201/14-п [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40720314>.
4. Постанова Жовтневого районного суду м. Кривого Рогу від 28 квітня 2015 р. у справі № 212/2004/15-п [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43857792>.
5. Постанова Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 6 березня 2012 р. у справі № 440/781/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21857880>.
6. Постанова Вишницького районного суду Чернівецької області від 5 травня 2015 р. у справі № 713/730/15-п [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43983329>.
7. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти [В.М. Бондаровська, О.О. Кочемировська, Г.М. Лактіонова, Ю.В. Онишко, Р. Хаар, Г.О. Христова] ; за ред. О.О. Кочемировської. – К. : Вид-во ФОП Ю.Я. Клименко, 2010. – 461 с.
8. Мироненко В.П. Відповідальність батьків за неналежне виховання дітей за сімейним та цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.П. Мироненко ; Київ. нац. ун-т імені Т.Г. Шевченка. – К., 2001. – 19 с.
9. Логвінова М.В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М.В. Логвінова ; НАН України. Ін-т держави і права імені В.М. Корещького. – К., 2006. – 21 с.